

A KÍNAI VÁROS

(The Chinese City)

ENYEDI GYÖRGY

Kulcsszavak:

endogén városfejlődés tervezett és ellenőrzött városnövekedés „bolyongó” népesség

A tartósan gyorsan növekedő és felzárkózó kínai gazdaság, ennek látványos városföldrajzi következményei – hatvan városnak van 1 milliónál több lakosa – világszerte hatalmas szakmai érdeklődést vált ki. E tanulmány fő kérdése: a mai kínai városfejlődés mennyire endogén, az évezredes kínai urbanizáció hagyományait folytató folyamat, s mennyire simul be a globalizáció városfejlődési folyamataiba?

A vizsgálat következtetése, hogy a kínai urbanizáció endogén – nem modell-követő. Kína a világ egyetlen folyamatos – több mint háromezer éves – urbanizációjának térsége; az urbanizáció gazdasági forrása, szervezeti kerete, a városirányítás, a belső társadalmi szervezet mindvégig különbözött bármely más urbanizációs térségtől. A jelen városnövekedés is sajátos: üteme fékezett (a városi népességarány mindössze 35–40%), a városhálózat arányosan bővül (eltérően bármely más fejlődő vagy felzárkózó országtól), a falu–város vándorlás szigorúan (ha nem is mindig eredményesen) ellenőrzött. A túlnépesedés és szegénység falura zárt; a falusi munkaerő-feleslegnek a városi gazdaságba történő fokozatos átvezetése középtávon még fenntarthatja a gyors gazdasági növekedést, ám a vidéki fejlesztések elmaradása hosszú távon társadalmi-gazdasági konfliktusok forrása lehet.

Bevezetés

Kína egészen sajátos szerepet játszik a városi világ globális elterjedésében. Egyfelől a városnövekedés igen látványos, üteme különösen gyors – ma mintegy félmilliárd városlakó él Kínában, több mint bármely más globális régióban (jóval több, mint egész Európában). Nemcsak néhány mega-város felduzzadásáról van szó – a Föld 15 legnépesebb városa közül 2001-ben csak kettő volt Kínában, Beijing és Shanghai (ez volt a helyzet 1950-ben is), hanem egy erős nagyvárosi rendszer kibontakozásáról: hatvan városnak van egy milliónál több lakosa. Másfelől, Kína továbbra is falusi ország: a városi népességnek a teljes népességhez viszonyított aránya legfeljebb 40% – mint hazánkban az ipari társadalom kibontakozása előtt, a 20. század elején volt¹. Egyfelől Kína a legrégebbi *folyamatos* (mintegy háromezer éves) urbanizáció térsége – az antik urbanizáció a Földközi-tenger medencéjében évszázadokra megszakadt², másfelől jelenleg a legrohamosabb átalakulás színtere, városaiban több modern urbanizációs szakasz torlódik egymásra. Az államszocialista rendszer maoista változata évezredes városi hagyományokat és szerkezeteket tördelt össze, de nem tüntetett el teljesen. Ősi hagyományok, a Mao-i rendszer szabályozási elemei és a piaci reform, az ellenőrzött piacgazdaság új funkciói, városmorfológiája és társadalmi rétegződése fonódnak össze sajátos eleggyé. Érthető a városföldrajz roppant érdeklődése a kínai urbanizáció iránt: a témáról különszámokat jelentetett meg az *Urban Geography* (kétszer is: 1995-ben és 2005-ben), az

Urban Studies (2002), a *Progress in Planning* (2004) etc. A kínai urbanizáció nem marad a Kína-kutatók szakmai érdeklődési körén belül: a világ urbanizációs folyamatai fordulnak most új irányokba, s ebben a kínai urbanizáció, már méreténél és sajátos mechanizmusánál fogva is, kitüntetett szerepű.

Egy rövid tanulmány csak valaminő summázatra vállalkozhat. A fő kérdés, melyre választ keresünk, a következő: *a mai kínai városfejlődés mennyire endogén, az évezredes urbanizáció hagyományait folytató folyamat, s mennyire simul be a globalizáció városfejlődési folyamataiba?* Az a hipotézisünk, hogy sajátos, endogén folyamatról van szó, melynek a globális nagyvárosokra jellemző külső, morfológiai jegyei – a felhőkarcolóktól a karaoke-bárokig – mögött sajátos, egyedi társadalmi mechanizmusok, szerkezetek, városfejlesztő energiák húzódnak. Az kétségtelen, hogy korábban a kínai városhálózat egésze soha nem nyílt így ki külső urbanizációs hatások befogadására – ám úgy véljük, a kínai társadalom tradicionális ereje most is képes lesz az új hatások beolvasztására, „kínaizásására”. A fő kérdés megválaszolására az alábbi vizsgálati témákat tekintjük át: 1) *történelmi gyökerek* a) a kínai urbanizáció múltja a modern urbanizáció kezdete előtt; b) a modern urbanizáció kezdetei, 1949-ig; 2) *A szocialista Kína városfejlődése* a) a Mao-i államszocializmus várostervezése b) a jelen: a piaci reform évtizedeinek hatása a városfejlődésre. A mai kínai városfejlődés vizsgálatának fő szempontjai: a városnövekedés forrásai; a növekedés tervszerű korlátozása-szabályozása; a városhálózat formálódása. Nem térünk ki e dolgozatban a városi társadalom rétegződésének, a városmorfológia új elemeinek vizsgálatára.

A történelmi gyökerek

Háromezer éves urbanizáció

A kínai urbanizáció Észak-Kínában gyökeredzik, kezdetei a Shang dinasztia (i.e. 1766–1122) és a Chou dinasztia (i.e. 1122–256) idejére tehetők. Az ezt követő 450–500 év alatt megjelent a városok egész sora, míg a T'ang dinasztia idején (618–917) egy teljesen integrált városrendszer fejlődött ki. A városi népesség a teljes lakosság mintegy 10%-át tette ki – annyit, mint a 19–20. század fordulóján. A középkori urbanizáció folyamatosan fejlődött, a kis- és középvárosi hálózat erősödésével – Marco Polo irigykedve bámulta a középkori Európához viszonyítva fejlett s gazdag kínai városokat. A középkorban és az újkor elején Kína volt a világ legfejlettebb urbanizációs térsége. A mongol invázió e fejlődést megakasztotta, ám az urbánus fejlődés a Ming korszak (1368–1644) második felében újra kezdődött.

Több mint háromezer év urbanizációja természetesen számos időbeni és térbeni (geográfiai) változatot produkált. Mégis egységes, a világon egyedülálló folyamat: az egész hatalmas területet azonos típusú gazdálkodás és szocio-kulturális rendszer jellemezte, és egységbe foglalta a központosított birodalmi politikai rendszer; a kínai kultúra és politikai rendszer is egyedülálló volt az emberiség történetében.

A kínai birodalom földrajzi bölcsője a Sárga folyó középső folyása és e szakasz mellékfolyói – innen terjedt szét a birodalom az észak-kínai síkságon. A birodalom térbeli terjeszkedését nyomon követhetjük a megyeszékhelyek megjelenése nyomán. E székhelyek eredetileg katonai-közigazgatási támaszpontok voltak, és jelezték a mezőgazdasági művelés és a kínai civilizáció előnyomulását. Ez az előnyomulás tervezett és szervezett folyamat volt, a Jang Ce völgyön és a délkeleti tengerparton folytatódott – jóval később került sor a mai Dél-Kínára. A 14. század második felére alakult ki teljes egészében a kínai birodalom, a Nagy Faltól délre és Tibettől keletre (*Eisenstadt–Shachar* 1983).

A kínai társadalmi-politikai rendszer alapvonásai időszámításunk körül alakultak ki, és a 19. század végéig maradtak meg. Ez a rendszer erősen központosított volt: a császár és az írástudók (bürokraták) koalíciója irányította. A pre-modern Kínában nem létezett európai értelmű feudalizmus, nem volt nagybirtokos osztály, az egyház nem vált világi hatalommá³. A kínai tradíció erősen e-világi: az egyén kötelességeit és felelősségét hangsúlyozza a családjával, kisebb (települési) közösségével s a birodalom szolgálatával kapcsolatban. A birodalom szolgálata nemcsak engedelmességet, hanem a hatalom támogatását, a birodalmi felelősségben való részvételt is jelentette.

Az írástudó bürokraták kapcsolták össze a birodalmi központot a társadalom szélesebb rétegeivel. A bürokrata elitet a Konfucius-i hivatalnok vizsgát tettek csoportja alkotta⁴. E réteg közös kulturális hátterét éppen a hivatalnok iskolák és vizsgák követelménye adta. Külön nyelvet is beszéltek, megkülönböztetve a helyi nyelvjárásoktól, a mandarin nyelvet, amely ma Kína hivatalos nyelve. A hivatalnoki elit elvben valamennyi társadalmi csoportból kikerülhetett, még a parasztságból is, valóságban a gentry (közneves) volt a fő rekrutációs bázis. Az írástudó elitből kerültek ki a tudomány és kultúra művelői is. A hatalmi központtal való kapcsolat felett az elit monopol-joggal rendelkezett; ez azonban nemcsak az engedelmességen, hanem a szolidaritáson is alapult.

A konfucianus ideológia az eliten kívüli társadalmat négy, hierarchikus csoportra osztotta. Ezek: a tudósok, a parasztok, a kézművesek és a kereskedők. A legnagyobb megbecsülést a tudósok élvezték; a feltételezés szerint csak ők ismerték és gyakorolták a helyes életformát. A parasztok feladata az élelem biztosítása volt. A kereskedőket nem becsülték sokra, úgy vélték, nem feltétlenül szükséges a tevékenységük, s életmódjuk sem példás. A valóságban persze sokkal összetettebb volt a társadalmi szerkezet, mint ahogyan a konfucianusi elképzelés leírta.

A társadalmi osztályok nem voltak homogének. A felső osztályok megoszlottak a születés (családi eredet), a tudás, a politikai hatalom, az alsó osztályok a foglalkozás és a vagyon szerint. A felső osztályok három, részben egymást átfedő kategóriára oszlottak: arisztokrácia, az írástudó gentry, a hivatalnokok. Az arisztokrácia csak a 10. század végéig volt jelentős, utána gyakorlatilag eltűnt. A legfontosabb elitcsoport az írástudó gentry – vidéki birtokos – volt, a földhöz kötött parasztság és a hivatalnoki kereskedő réteg közé illeszkedve. Mint említettük, a paraszt nem feudális előírások

miatt volt földhöz kötve – a parasztek szabadon adhattak-vehettek földet –, inkább a falusi túlnépesedés, a földhiány miatt.

Az alsó néprétegeknek is volt belső hierarchiája. Ilyen volt a vagyoni helyzet. Az alsó- és felső osztályok közötti mobilitást elsősorban a tanulás, a konfució oktatás biztosította. Ez az út hivatalosan zárva volt a kereskedők előtt, ám vagyonos kereskedők azért tudtak tanulási lehetőséget biztosítani fiaiknak, illetve földvásárlással bejutni a gentryk közé. A hivatalnokká váláshoz vizsgák kellettek, de azért vásárolni is lehetett hivatal, s a császár is adományozhatott – magas – hivatalokat. Volt még egy kasztszerű alsó réteg, ahonnan nem volt felemelkedés (mivel haszontalannak minősítették őket: rabszolgák, szolgák, prostituáltak, komédiások, koldusok). Ez a társadalmi szerkezet átszötte az egész gazdálkodási rendszert (Balazs 1964).

A kínai gazdaság kezdetektől a mezőgazdaságra alapozódott, melyet jól szervezett kereskedelmi rendszer egészített ki. A nagyon intenzív öntözéses gazdálkodásban a vízforrások feletti ellenőrzés volt a központi probléma. Az évi többszöri termés nagy népességet volt képes eltartani, de az aszályok, árvizek kockázatosabbá tették a termelést. A csatornák és árvízi töltések karbantartása volt a központi adminisztráció fő feladata: ezt nem lehetett csak helyben, csupán a falvakban szabályozni.

A mezőgazdaság fő termelési egysége a parasztfalu volt, melynek szervezete, sajátosságai roppant stabilitást mutattak (évezredekén át). A hagyományos tulajdonosi egység a család, amely vagy bérelte a földet (az államtól), vagy saját tulajdonában volt. A 7. századtól kezdve minden házaspárnak azonos méretű földterület járt. Ez a terület kiegészült, ha gyerekek születtek, vagy például magatehetetlen rokont fogadtak be, csökkent elhalálozás vagy családból kilépő felnőtt gyerekek házassága esetén. Gyakorlatilag minden évben újraosztották a földeket, a Háztartási Adattár alapján!

A gentry és a hivatalnokok földtulajdonlása kevésbé volt szabályozott. A vidéki nemes földjét ajándékba kapta a császártól, és örökölhető volt, a hivatalnoknak a hivatalához járt földterület használat – mindkét földhasználat adómentes volt.

A magas eltartó képességű mezőgazdaság, mely messze túllépett a paraszti önállóságon, a fejlett kereskedelmi rendszer, a földtulajdon adás-vétele (a 3. századtól!), a kultúra és igazgatási-ellenőrző rendszer sokfélesége, a társadalmi rétegződés viszonylag fejlett városrendszert hozott létre. A régészeti leletek tanúsága szerint az i.e. 2. évezred közepén már fejlett városi civilizáció volt a Sárga folyó mentén. Említettük, hogy a megművelt földterület terjeszkedésével terjedt szét a városrendszer a birodalom északi magterületéről – ahogyan megkezdődött a földművelés, megjelentek a katonai-közigazgatási központok, védelmet nyújtva, a központ (a főváros) ellenőrzését és adóbegyűjtését biztosítva, de fontos igazgatási szolgáltatásokat is nyújtva, pl. a földbirtok-viszonyok szabályozásával, az öntözés megszervezésével. A megyeközpontok nyújtottak városi szolgáltatásokat a falvak népességének, s föléjük épült az egész városi hierarchia, a tartományi székhelyeken át a császári székvárosig. A városokat fal vette körül – a kínai „Ch’eng” szó egyszerre jelent falat és várost – védelmi céllal s hatalmi szimbólumként is. A kínai urbanizáció indítója tehát a falu – a mezőgazdaság – terjedése, a kereskedelem megjelenése és erősödése volt. A kereskedelem, a piacok mérete és specializációja tájanként és

időszakonként változott. Kettős városhierarchia alakult ki: az igazgatási és a kereskedelmi (gazdasági); más, pl. politikai, etnikai, kulturális hierarchiák nem formálódtak. A kínai urbanizáció sokat köszönhet a paraszti társadalom egyenjogúságának, teljes jogú részvételének a kereskedelemben, a városi gazdasági funkciók használatában és működtetésében.

A városhierarchia csúcán természetesen a császári székhely-főváros állt. Hosszú időn keresztül a főváros változott, hol geopolitikai viszonyokhoz, hol a gazdasági fejlődés földrajzi változásaihoz, hol egyszerűen a császári akarathoz alkalmazkodva. A 10–13. század között a kínai egység felbomlott, több hasonló jelentőségű regionális központ töltött be főváros szerepet. A 13. században a Yüan dinasztia helyreállította a központosított birodalmi rendszert, s helyezte a császári fővárost Beijingbe, mely kisebb-nagyobb megszakításokkal, 800 éve főváros – de ne feledjük, hogy ez a kínai urbanizáció történetének csak egynegyede. Egy 150 éves periódust leszámítva, egyetlen főváros sem telepedett a tengerpartra, mely kifejezte a birodalom befelé fordulását: elsődleges cél a hatalmas belső szárazföldi terület ellenőrzése volt.

Az urbanizáció kezdeti szakaszán a helyi központok (megyeszékhelyek) egyidejűleg töltöttek be adminisztratív (pl. központi adószedési) és gazdasági (kereskedelmi) funkciókat. Érdekes, hogy a területi terjeszkedés és a népesség növekedése ellenére a helyi központok száma változatlan maradt; ahogyan új megyék s székhelyek szerveződtek, úgy csökkent a régi igazgatási központok száma, s vontak össze megyéket. Érthetően szétvált a városok igazgatási és gazdasági szerepköre: az igazgatási központokon kívül számos, csak kereskedelmi szerepű város jött létre. E szétválás is erősítette a centralizációt, nehezítette a regionális igazgatási és gazdasági elit önállósodását, szövetségét a fővárossal (birodalmi központtal) szemben.

Az igazgatási és a kereskedelmi város belső szerkezete különböző volt. Az igazgatási város tervezett alaprajzú volt; kifejezett vallási felfogást és a központosítás szimbólumát. A várost négyszögű fal vette körül; az utcák É–D-i, illetve K–Ny-i irányban futottak, mindkét irányban kilenc–kilenc utca (a kilenc bűvös szám volt). A város központi részét is fal vette körül, azon belül voltak a hatalmi-igazgatási intézmények és a nemesség lakóterületei, azon kívül pedig a kereskedelmi, kisipari övek, az egyszerű emberek lakóterületei. A déli irány volt „jó”, magasabb presztízsű: a városfal déli részén volt a főbejárat, a császári vagy kormányzói palotától délre helyezkedtek el a kormányzati épületek, s mindig északra a konfucianizmus által kevésre tartott kereskedelmi övezetek (városi piac). A kereskedelmi város nem volt fallal kerített, nem volt szabályos alaprajzú. Az utcák futását a felszíni viszonyok és a belső funkcionális övek elhelyezkedése szabta meg. A belső városmorfológiát a gazdaság ésszerűsége formálta: a közlekedés, szállítás feltételei, az egyes lakónegyedek vonzó – vagy előnytelen – környezete, az ingatlan árak stb. Észak-Kínában, ahol a kínai urbanizáció kezdetei bontakoztak ki, a tervezett városok, Dél-Kínában, ahol a városok többségét már a gazdasági funkciók hozták létre, a spontán módon fejlődött városok voltak többségben.

A kínai város további sajátossága, hogy soha nem rendelkezett valóságos autonómiával. Ahogy Mote írta: „a kínai városban nincsenek városi polgárok, nincs városi közösség s identitás, nincs önkormányzat, és soha nem vált el kormányzása a vidékétől” (1977, 114). A központi kormányzat nevezett ki minden közigazgatási vezetőt, a városét, de a kerületekét is, nem volt választott testület – következésképpen városháza vagy városi tanács sem. Ugyanakkor a gazdasági-kereskedelmi szerveződés (a kereskedelmi céhek) erős volt, de ez nem érintette a politika és igazgatás szféráját. A városi igazgatás része volt a regionális igazgatásnak, tehát nem különült el a falutól – ismét jelentős különbség Európától. A régió adminisztrációja alá egyként tartozott falu és város; csak a császári főváros volt kivétel, melyet a központi kormány igazgatott. A városi gazdaság állami ellenőrzése – rögzített árak, kamatláb, termelési mennyiségek megszabása, a kereskedők pontos könyvelésének ellenőrzése stb. – is évezredek hagyományú.

A kereskedelmi céhek általában kicsinyek voltak, tagjaik ismerték egymást, rendező elvük a tagok közös földrajzi eredete volt. Erős volt a belső szolidaritás, de nem voltak elég erősek, hogy érdekeiket az adminisztrációval szemben érvényesíthették volna – ez nem is illett a konfucianus hagyományokba. Függőségüket erősítette, hogy a kereskedelmi terek, műhelyek, a városi földterület állami tulajdonban voltak. A gazdag kereskedők számára a termőföld vagy a hivatali rang vásárlása jelentette az előmenetelt.

A kínai város tehát – szemben nem csak az európai, de a japán várossal is – bármilyen gazdag és jól szervezett volt, soha nem vált a központi kormányzattól független központtá, és mivel nem alakult ki a polgári osztály és a polgári ideológia, nem jött létre a városi identitás polgári értelme, a város még a központi hatalom megroppanása esetén sem volt önálló tényező, nem játszhatott szerepet a dinasztikák s helyi hadvezérek hatalmi viaskodásában.

A kínai urbanizáció első, a 19. század végéig tartó három évezredek szakaszát – a rengeteg történelmi, hatalmi, földrajzi fordulat mellett – nagy stabilitás is jellemezte, számok alapvonása tartósnak bizonyult, és szerepet játszott az eddig rövid múltú modernizáció formálódásában is.

Az *első* alapvonás, hogy folyamatosan erős, világos funkciójú városhálózat alakult ki, mely e hatalmas területű birodalmat általában egységesen irányítani volt képes. A lakosság túlnyomó részben falun élt, a kínai civilizáció ennek ellenére erősen városi civilizáció. A városok erejét és hatékony működését az öntözéses mezőgazdaság nagy élelmiszer bősége is biztosította: jó színvonalon volt képes ellátni a mezőgazdasággal egyáltalán nem foglalkozó városlakókat. Az öntözéses gazdálkodás fenntartása is igényelte az erős – vízelosztással, árvízvédelemmel, ma úgy mondanánk, a mezőgazdaság logisztikájával foglalkozó – városi adminisztrációt. A városok nem csak piaci funkciókat és irányító-igazgatási funkciókat töltöttek be, de sok technikai újítást is bevezettek. Jól ismert, milyen ipari újításokkal előzték meg sok évszázaddal a kínai városok Európát, a puskaportól az iránytűig. Erre hivatkozva nevezi Gernet (2005) egyenesen ipari civilizációnak a kínai civilizációt. A városhálózatot tehát nem az ipari forradalom vagy más típusú modernizáció hozta

létre (bár a hálózat egyes elemeit természetesen jobban kiemelte), hanem évezredek-
en át fejlődött, s ezzel a modernizáció kezdetén, az alacsony városi népességarány
ellenére Kína alapvetően különbözött a később „harmadik világ”-nak nevezett,
elmaradott országoktól.

A *másik* sajátosság, hogy a városhálózat befelé fordult; a Kínai Birodalom (és vá-
roshálózata) a szárazföld belsejéből kezdett kifejlődni, s a városok fő hatalmi fel-
adata a kínai terület együtt-tartása, ellenőrzése volt. Kína igen hosszú tengerparttal
rendelkezik, ennek ellenére a 19. századig jelentős tengerparti városa nem volt, Kína
külső expanziót nem tervezett. Ez a „háttal fordítás” a tengernek s ezzel a külvilágnak
a kínai gazdaság és társadalom megmerevedését eredményezte. A bezárkózás miatt
Kína nem jutott olyan külső erőforrásokhoz – pedig ereje lett volna hozzá –, melyek-
kel városai jelentős kereskedelmi tőkét halmozhattak volna fel, és a már régen meglé-
vő fejlett kézműiparra támaszkodva az iparosodás útjára léphetett volna. E bezárkó-
zást azután a 19. század második felében a nyugat-európai terjeszkedés törte fel, és
indította el kívülről, a kínai szuverenitást csorbítva, az ipari modernizációt.

A *harmadik* sajátosság, mely napjainkig érvényes, hogy mint említettük a városi
társadalomban nem volt európai értelmű városi polgár, nem volt városi autonómia –
s ezzel az államszocializmus központosított város irányítása könnyen illeszkedett
az évezredek hagyományokhoz, a szovjet államszocialista modellt könnyű volt
„kínaira” szabni.

A modern urbanizáció kezdetei

A modern urbanizáció első fázisa Kínában a 19. század közepétől számítható.
Európától és Észak-Amerikától eltérően, ez nem a kínai ipari forradalom, hanem
külső, gyarmatosító jellegű, kereskedelmi behatolás eredménye. Formálisan ez a
szakasz az 1842. évi nankingi egyezményvel kezdődött, amelyet a Brit Birodalom
csikart ki. Ennek értelmében a britek megkapták Hong Kong szigetét; kereskedelmi
és letelepedési engedélyhez jutottak öt kikötőben (Hangzhou, Amoy (ma Xianmen),
Fuzhou, Ningbo és Shanghai). A következő évtizedekben más fejlett, gyarmatosító
országok – Franciaország, Egyesült Államok, Németország, Belgium és a 19. szá-
zad végén Japán – hasonló egyezményeket kötöttek, hasonló jogokhoz jutottak.
1911-ben már kb. 90 egyezményes kikötő volt Kínában, végig az egész tengerpar-
ton, de a nagy folyók, főleg a Yang Ce mentén messze behatoltak a szárazföld bel-
sejébe is (egészen Chonging-ig). A 20. század elején már 350 ezer külföldi lakos élt
az egyezményes kikötőkben! A városrobbanás fázisa tehát nem a helyi, hanem
távoli korábbi ipari forradalmak eredménye volt, amikor a fejlett országok nagymé-
retű nyersanyag-import és késztermék-export területeket kerestek expanziójukhoz.
Felvevő piacként Kína sokkal jelentősebb volt, mint bármelyik korábbi gyarmat.
A kínai birodalom pedig hanyatló állapotában is sokkal erősebb volt annál, hogy
India vagy Indonézia módjára gyarmatosítsák (Brunn-Williams 1993, 437–440).

Az egyezményes kikötők új szervezeti és magatartásbeli formákat vezettek be a kínai társadalomba. A külföldi államoknak átengedett városnegyedeket örök bérletre engedték át (mely annyira volt örök, mint bármi a 20. század folyamán), s e területeken a kínai állam szuverenitása korlátozott volt. E városrészekben a nyugati jogrendet alkalmazták – az adott külföldi állam konzulja volt a jogalkalmazó – nemcsak a külföldiekre, hanem az egyezményes területen lakó, dolgozó, kereskedő kínaiakra vonatkozóan is. Az egyezményes városokban fokozatosan elterjedt a nyugati mintájú adórendszer, közigazgatás, rendfenntartás stb. A „modern idők” fontos gazdasági szigetekben jelentek meg, de az egyezményes városokban sem váltak kizárólagossá, és főleg nem formálták át a kínai társadalmat, nem érintették a városhálózat többségét és a kínai állam hagyományos hatalom-gyakorlási módját.

Elgondolkodtató a modern urbanizáció sajátos kínai geográfiája. A kínai birodalom alapvetően szárazföldi birodalom volt, hosszú tengerpartját peremvidéknek tekintette, és még szuverenitásának meggyengülése idején is e tengerpartra korlátozta a külföldi tőke behatolását és a külföldi modern intézmények bevezetését. Ez – mint később erre visszatérünk – megisméltódott a szocialista Kína Mao utáni első gazdasági reform-hulláma idején: egyes tengerparti városokban különleges övezeteket jelöltek ki a külföldi tőke és a kapitalizmus befogadására, ezúttal persze a kínai szuverenitás teljes megőrzése mellett. A piaci reform jelenlegi, a kínai gazdaságot a globális gazdaságba beépítő látványos szakaszában is kitüntetett szerep jut a tengerpartnak, Hong Kongtól Sanghájig. A kínai civilizáció lassan, óvatosan, endogén fejlődésének feladása nélkül próbálja beépíteni a fejlett kapitalizmus technikai, szervezeti elemeit a maga szuverén évezredes rendszerébe: a technika gyors átvétele mellett megkísérlik a társadalmi viszonyok, értékrendek, kormányzási formák folyamatosságát fenntartani. Ez a „gazdasági modernizálás óvatos és korlátozott társadalmi reform mellett” koncepció alkalmasint abban is kifejeződött, hogy a modern elemeket földrajzi szempontból is szelektáltan, főleg a hagyományosan peremvidék-jellegű tengerparti városokba engedték be első renden. Eközben persze a korábbi peremvidék a gazdasági modernizálás és növekedés, Kína világgazdasági kapcsolatrendszerének fő tengelyévé alakul. Az már a távoli jövő kérdése, hogy a globális gazdaságban egyre nagyobb szerepet játszó Kína ősi civilizációja milyen lényegi módosulást mutat fel.

A szocialista Kína városfejlődése

A modern urbanizáció eme első, 19. század végi–20. század eleji megjelenése torzó maradt. A hagyományos kínai birodalom válságról válságra bukdácsolt; a császárság forma szerint 1912-ben szűnt meg és jött létre a Kínai Köztársaság. Ezután Kína történelme a polgárháborúk, külső (japán) támadások pusztító láncolata, míg 1949-ben győz a Mao-Ce Tung vezette kínai forradalom, kikiáltják a Kínai Népköztársaságot. A szocialista Kína csaknem hatvan éves történetében megkülönböztethetjük Mao-Ce Tung korszakát (1949–1976) és az azóta eltelt, piaci reform-

szocializmusnak nevezhető korszakot. A két korszak államhatalmi-irányítási rendszere folytonosságot mutat, megfelel az államszocialista rendszer alapvető jellegzetességének: az egypárt-rendszernek, a kommunista párt a közigazgatás fölé emelt totális irányító hatalmának; a különbség a gazdaság tulajdoni viszonyaiban, a gazdaság irányításában, a gazdasági szereplők társadalmi rétegződésében van. Az urbanizáció nyelvére lefordítva, a városi kormányzás lényegében folyamatosságot mutat (szervezetében, nem módszereiben), a város-gazdaság, a városnövekedés mechanizmusa, a városi társadalom belső szerkezete a reform 25 éve alatt állandóan módosuló, a klasszikus Mao-i modelltől egyre távolodó.

Mao-Ce Tung korszaka

A kínai forradalom több mint húsz éves partizánháború után győzedelmeskedett. A forradalmi csapatok részt vettek a Japán elleni védelmi háborúban, 1945–1949 között pedig a hivatalos kínai kormány – a Kuomintang kormány – ellen harcoltak. A legyőzött hivatalos hadsereg maradványai menekültek végül is Tajvanra. A kínai forradalmat támogatta a Szovjetunió, és a győztes forradalom intézményi berendezkedése szovjet mintát követett, ám fontos különbségekkel. A kínai forradalom alapján a városok ellen irányuló parasztfelkelés volt, a csekély méretű munkásságra aligha támaszkodhattak. Fontos elem volt a népi hadsereg erős kapcsolata a parasztsággal; ennek is köszönhető a rendkívül lerombolt gazdaság gyors és viszonylag kevés áldozattal járó újjáépítése (1952-ben már elérték a háború előtti gazdasági színvonalat). Az erős központosított államnak történő engedelmesség megfelelt a kínai hagyományoknak; az újjáépítés, a gyors iparosítás, a foglalkoztatás bővítése, alapvető szolgáltatások általános elterjesztése indokolhatta az erős központosítást, a tervutasításos gazdaságirányítás bevezetését.

A városok fejlesztése is betagozódott a központi tervezésbe (a területi tervezés részeként). Megkülönböztettek „termelő”(=iparral rendelkező) és „fogyasztó” városokat. Az iparosítás során az ipar elhelyezésében fontos szempont volt, hogy ezzel minél több fogyasztó várost termelő várossá alakítsanak át. A faluról városba történő vándorlás és a városi népességnövekedés ellenőrzése fontos tervezési módszer volt – ezt később részletesebben ismertetjük. Ez a központi tervezés olyan szempontból eredményes volt, hogy *a városnövekedés fékezett volt, a városokban nem halmozódtak fel faluról elmenekült, ám a városokban felesleges, megélhetéshez alig jutó tömegek*, mely oly jellemző jelenség a fejlődő országok nagyvárosaiban; végül az ipar (a modern gazdaság) szétterítése a városhálózatban elősegítette a hagyományosan kialakult városhálózat teljes körű modernizálását. A központi tervezés szerény alapellátást biztosított a városlakóknak, a társadalmi egyenlőtlenségek mérsékeltek voltak, sikerült biztosítani a közel teljes foglalkoztatást – aminek *súlyos társadalmi ára* is volt. A városokból kitelepítették a munkahellyel nem rendelkezőket, a kulturális forradalom (1966–1976) idején pedig milliókat kényszerítettek erőszakkal falura (értelmiségieket, osztályidegeneket, friss diplomásokat) „átnevelésre” a városi

társadalom munkás-jellegének erősítésére. A szegénység és az éhínség nem tűnt el Kínából, ám ezt falura zárták, a városok életszínvonala – a helyi körülményeknek megfelelően – elfogadható volt. A Mao-i szocializmus katasztrofális következményekkel járt a gazdaságra, a sokat kibíró kínai társadalomban is óriási feszültségeket keltett. Mao-Ce Tung halála után a pragmatikusabb pártvezetés mindenekelőtt az élelmiszertermelés növelését, általában a gazdaság erősítését és a hatalmi erőszak mérséklését tűzte ki célul (*Brunn–Williams* 1993).

A piaci reformok kora (1976–)

Az elmúlt bő három évtizedben, Kínában a piaci reformok egész sorát hajtották végre anélkül, hogy a politikai rendszerben elmozdultak volna az államszocialista egypártrendszer mindent ellenőrző/irányító modelljétől. Jól ismert, hogy e reformok tartósan rendkívül gyors – a GDP évi 10% feletti – gazdasági növekedést eredményeztek. Kína felzárkózása a világ vezető gazdasági hatalmaihoz jelentős, feldolgozóiparának számos ágazata a világtermelés élvonalába került. A rohamos gazdasági átalakulás következtében Kínában a modern urbanizáció mindegyik szakasza egyidejűleg van jelen – a városok egy része még csak most mutatja az ipari elugraszkodást követő városrobbanás (gyors népességnövekedés) jegyeit, más részükben a szuburbanizáció erősödik, kijelölhetők a városi funkciók kiterjedt város-régiókba való szétterülésének jegyei, megtalálható a poszt-indusztriális, globális hálózatokba illeszkedő, sőt globális irányító szerepeket ellátó városok köre is. A piaci reformok minden lépése más és más urbanizációs hatást váltott ki, ám a mai napig megmaradt a városnövekedés állami szabályozása, a városhálózat tervszerű és arányos fejlesztésére való törekvés.

A Deng Xiaoping nevéhez-korszakához kötődő reformok sora falun kezdődött 1978-ban (a kommunák óvatos felváltása a magán-mezőgazdasággal), ami az első rendű feszültség forrást, az élelmiszerhiányt mérsékelte. A következő lépés a városi gazdaságban – főleg a szolgáltatásokban, kisiparban – is lehetővé tette a magángazdaságot. A szolgáltatások fejlődése is sokat javított a városi életkörülményeken, de az első két reformlépés még kevésbé befolyásolta a városhálózat átalakulását. Ropant fontosságú volt a *külföldi tőke* beengedése, a Mao-i önerőre támaszkodás elvének feladása. A külföldi tőke kiemelkedő szerepű a gyors gazdasági növekedésben és a városhálózat átalakításában is. A piacnyitás elsőnek a különleges gazdasági övezetekben, főleg a Hong Kong és Shangháj közötti tengerparti városokban történt meg (Nyitott Kapuk Politikája 1979-től). A 20–21. század modern gazdaságát fejlesztő külföldi tőke megjelenése szinte azonos geográfiajú, mint a 19. századi külföldi tőkebehatolás a koncessziós területekre, amely a modern gazdasági fejlődést elindította. Lényeges különbség azonban, hogy a jelen piacnyitást a kínai állam kezdeményezte, és folyamatosan ellenőrzése alatt tartja. Ismét egy modernizációs fázis, amelyik a korábban periférikus – tengerparti – urbanizációs zónát erősíti, jelentős egyenlőtlenségeket keltve a tengerparti és a nyugat-kínai városok között.

A gazdasági reform, a piacgazdaság kiépítése nem privatizált, az állami (szövetkezeti) tulajdon megmaradt. A magán mezőgazdálkodás is bérelt földön folyik. A földtulajdon hiánya korlátozza a mezőgazdaság modernizálódását, alacsony a termelékenység, ám ez, a túlfoglalkoztatással mérsékeli az amúgy is jelentős mezőgazdasági túlnépesedést, a falusi munkaerő-felesleget. A magántőke új termelő vagy szolgáltató kapacitásokat hozott létre, így vált a gazdasági növekedés motorjává. A külső piacnyitás után először a külföldi (hong kongi, tajvani) kínai tőke merészkedett be; ma már Kína a világ egyik legjelentősebb tőke-importőre, évi 40–45 milliárd dollár külföldi tőkebefektetéssel. A világ valamennyi erős gazdasága részt kíván venni a kínai konjunktúrában.

A városnövekedés. A gazdasági növekedés mindenekelőtt városokhoz kötődik, ennek következtében a falu/város dichotómia erősödött a piaci reformkorszakban. A fő különbség nem a jövedelmek – amúgy jelentősen eltérő – színvonala, hanem a foglalkoztatás különbsége, továbbá az *állami közszolgáltatások szinte kizárólagos városi jellege*. A városnövekedés két sajátos elemét vázoljuk itt röviden: a) a nagyvárosi régiók kialakulását és b) a nagyvárosi növekedés állami tervezését és ellenőrzését.

a) *A nagyvárosi régiók* kiformalódása korunk egyik urbanizációs sajátossága, a nagyvárosi agglomerációk helyére lépnek. A nagyvárosi agglomerációk funkcionális kapcsolatai egyszerűek: a központi városban összpontosulnak a munkahelyek, a városi szolgáltató intézmények, a hozzátapadó elővárosok szerepe, hogy a városban dolgozók egy részének lakóhelyéül szolgáljanak, esetenként a várost speciális kerteszeti termékekkel ellássák, a városlakók üdülőhelyei legyenek. A modern nagyvárosi régiók több-központúak, az egy vagy több nagyvárost kis- és középvárosok, falvak egészítik ki, melyek maguk is önálló, más településeket is vonzó funkciókkal rendelkeznek, ezért a munkába járási, szolgáltatási kapcsolatok sokirányúak, átszövik az egész nagyvárosi régiót, nemcsak az elővárosokból ingáznak a nagyvárosi munkahelyekre, hanem a nagyvárosi lakók is kijárnak más települések munkahelyeire, oktatási intézményeibe; nagy bevásárló központok telepednek a települések közötti forgalmi csomópontokba. Ezeknek a nagyvárosi régióknak ritkán van közös közigazgatása, elhatárolásuk sem egyszerű, ehhez meg kell határozni, meddig tartanak a nagyvárost és környékét összefűző funkcionális kapcsolatok (Enyedi 2002).

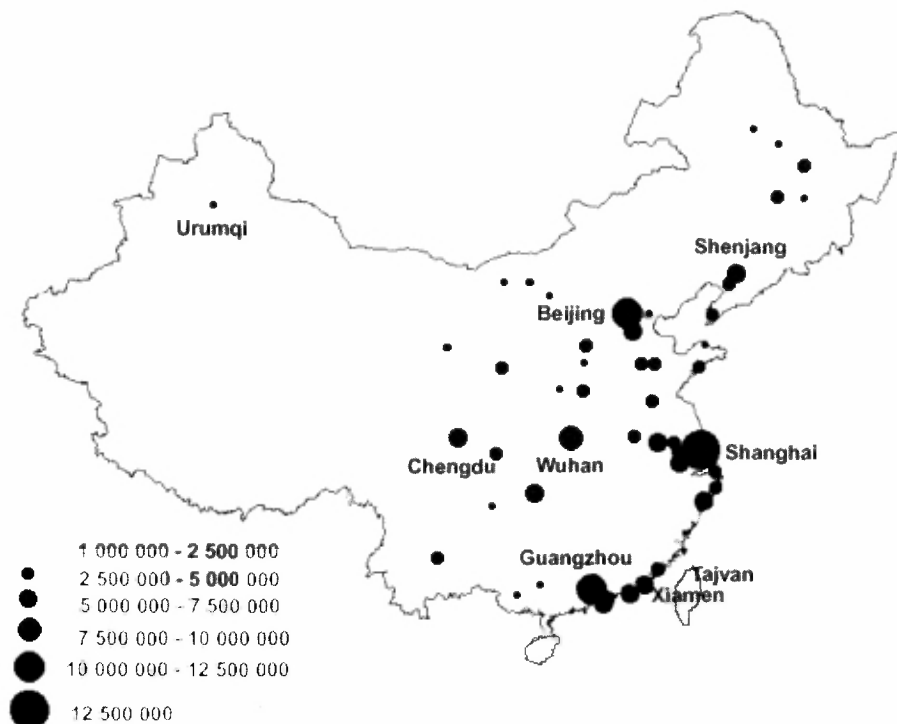
A nagyvárosi régiók elhatárolása Kínában különösen nehéz. Adatok sem nagyon állnak rendelkezésre, a munkába járási távolságokat korlátozza a gyalogosan és kerékpárral munkába járók nagy aránya és az, hogy a városrégiókba integrált vidéki településekben magas a mezőgazdasági népesség aránya. Leman (2004) 53 nagyvárosi régiót határolt el, melyek közé a legalább 1 millió *nem-mezőgazdasági* lakosú városokat és a hozzájuk tartozó megyéket sorolta (1. ábra). E régiók jelentik Kína fő gazdasági erejét: 370 millió lakost tömörítenek (az ország lakosságának 29%-át), a bruttó hazai termék (GDP) 53%-át, a nem-mezőgazdasági (feldolgozóipari, építőipari és szolgáltatási) GDP-nek pedig 63%-át adják. A legnépesebb nagyvárosi régió a shanghaii (17 millió lakos), melyet a Beijing-i (14,5 millió), a Guangzhou-i (13,7 millió) és a Chengdu-i (11,5 millió) követ. Tizenegy nagyvárosi régió van

5 és 10 millió közötti nem-mezőgazdasági foglalkozású lakosa, húsznak 2–5 millió közötti. A legnagyobb és legdinamikusabb nagyvárosi régiók zömmel a tengerparton helyezkednek el; úgy tűnik, végleg megszűnt a kínai városrendszer befelé fordulása. A tengerparti övezet dinamizmusa is jelzi a jelenlegi gazdasági fellendülés külső kapcsolatait: a külföldi tőke nagy szerepét és az export, a külső piac elsődleges jelentőségét.

1. ÁBRA

Kína 53 nagyvárosi térsége a nem-mezőgazdasági népesség nagysága szerint (2000)

(China's Metropolitan Regions by Size of Non-farming Population [2000])

Forrás: Leman (2004, 258).

A kínai nagyvárosi régiók különböznek az európai vagy észak-amerikai nagyvárosi régióktól, jóllehet a felületes utazó a felhőkarcolók vagy forgalmi dugók kapcsán először a hasonlóságokra gondol. Ilyen különbség a mezőgazdasági népesség már említett magas aránya. Az 53 nagyvárosi régióból csak 15-ben lépi túl a nem-mezőgazdasági népesség a 70%-os arányt. Ezek közül csak egy (Urumqi) van Nyugat-Kínában; egyébként a nyugat- és közép-kínai nagyvárosi régiókban 40–60%-ot tesz ki a nem-mezőgazdasági foglalkozású népesség. Sajátos volt az első ipartelepítési hullámban létrehozott ipari kombinátok helyzete, melyekhez lakótelepeket és

alapszolgáltató intézményeket is építettek, így nem indítottak el jelentős ingavándorlást. A gazdaság agglomerációs előnyei kevés helyen mutatkoznak; alacsony a munka termelékenysége, korszerű, innovatív ipar is csak néhány vezető városrégióban működik. A kínai városi agglomerációk K+F szektora gyengén fejlett, a munkaerő szakképzettsége is elégtelen, a versenyképesség alacsony bérköltségeken, tömegtermékek rutinszerű gyártásán alapul. Ez természetesen változik, növekszik pl. a felsőoktatásban résztvevők száma, és figyelembe véve a hatalmas munkaerőbázist, nem hisszük, hogy a technológiai és munkatermelékenységi verseny elsőrendű fontosságú a mai Kínában. Napjaink kapitalizmusának egyik ellentmondása, hogy olyan technológiai fejlesztésekre koncentrál, amelyek munkaerőt takarítanak meg (pedig a bőséges munkaerőforrás ezt nem indokolja), és e technológiai fejlesztésekbe rengeteg tőkét invesztál (amelyben a Föld legtöbb országa szűkölködik). Ez a fajta fejlődés-felfogás is hozzájárul az országok közötti és országokon belüli társadalmi egyenlőtlenségek növekedéséhez, tömegek kirekesztéséhez a munkaerőpiacról. Nem bizonyos, hogy a nagy népességű feltörekvő gazdaságoknak – mint az indiai és a kínai – is ezt az utat kell követni, ám az sem bizonyos, hogy a felzárkózási pályán követhetnek-e mást?

b) *A városnövekedés irányítása.* A gyors városi/nagyvárosi gazdasági növekedés, a falu/város dichotómia erősödése, a mezőgazdasági túlnépesedés hatalmas vándorló tömegeket zúdítt a városokra a fejlődő országokban, s a legtöbb Európán kívüli feltörekvő gazdaságban is. Az állandó foglalkoztatáshoz nem jutó falusi bevándorlók tömegei összeroppanthatják a város kormányozhatóságát, társadalmi békéjét és fejlődését. Sok helyütt próbálkoznak a bevándorlás adminisztratív korlátozásával, általában kevés sikerrel. Kínában a *háztartások regisztrációja* (a *hukou* rendszer) szolgál a vándorlások ellenőrzésének, az anarchikus városnövekedés korlátozásának eszközéül.

Hivatalosan a regisztráció az állampolgárok nyilvántartását szolgálja, állandó lakhelye szerint és az ideiglenesen felkeresett település szerint; a regisztrációt elrendelő törvényt 1958-ban hozták; 1985-ben vezették be a személyi igazolványokat. Az állampolgárok személyi adatainak és lakhely-változtatásának regisztrációja a modern államokban általános; minden európai országban van valamilyen személyi igazolvány, bejelentő lapokat kell kitölteni a szállodákban stb. A közszolgáltatások működtetéséhez mindenütt szükséges a népesség nyilvántartása; a kínai *hukou* rendszer is évszázados. A lényeges különbség, hogy a mai Kínában lakhelyet – akárcsak ideiglenesen – változtatni csak a hatóság engedélyével lehet, az állampolgároknak nincs szabad mozgása. Ez sem csak kínai sajátosság, a Szovjetunióban sem utazhattak szabadon az állampolgárok – s a belső útlevél és vízumot (utazási engedélyt) még a cári Oroszországból örökölték. (Ezzel a városokat védték a szökött jobbágyoktól, meg a Szibériába száműzöttek visszatérését, vagy a közép-ázsiai és Kaukázuson-túli nemzetiségek orosz területre történő bevándorlását igyekeztek megakadályozni).

A regisztrációt a rendőrség végzi, a helyi rendőr-őrszobán kell bejelentkezni, és mindenkinek csak az őrszoba *hukou*-zónájában lehet állandó tartózkodási engedélye (lakhelye). A regisztrációkat a felettes állambiztonsági szervek és a helyi pártbizott-

ságok ellenőrzik. A regisztráció egysége a *háztartás*, mely lehet család, egyetlen személy, vagy „kollektív háztartás”: munkabrigád vagy munkásszállás.

A regisztrációért a háztartás feje felelős: minden változást (születés, halál, házasság) be kell jegyeztetni a rendőr-őrszobán. Minden lakóhely-változtatáshoz rendőrségi engedély kell: városon belül is, bár ez csak adminisztratív formáság. A faluról városba történő költözés engedélyezése bonyolultabb: ez általában csak ideiglenes vándorlási engedély, városi állás-igazolás vagy városi tanintézet-felvételi igazolás kell hozzá, esetleg a városi bevándorlás speciális engedélye (párt- és állami káderek részére). A határhoz vezetőbe való bevándorláshoz felsőbb (megyei, tartományi) állambiztonsági engedély kell.

Aki 3 napnál (!) hosszabb időre megy egy másik településbe, ott be kell jelentkeznie ideiglenes lakosnak; a tartózkodási engedély 3 hónapra szól, a megújítási kérelmet indokolni kell.

A *hukou* rendőrség 4 szempontot követ a vándorlások ellenőrzésekor (*Fei-Ling* 2004, 122): 1) *szigorúan ellenőrzi* a faluról városba vándorlást, a mezőgazdasági foglalkozás nem-mezőgazdasági foglalkozásra váltását; a kisvárosból nagyvárosba, a nagyvárosokból a 3 kiemelt városba (Beijing, Shanghai, Tianyin) történő népesség-mozgást; 2) *megfelelően ellenőrzi* a falvakból az elővárosokba, elővárosokból városokba, kisvárosból nagyvárosba történő költözést; 3) *nem kell ellenőrizni* a hasonló szintű falvak vagy hasonló szintű városok közötti vándorlást; 4) *bátorítani kell* a városokból falvakba, a nagyvárosokból kisvárosokba szétszóródó vándorlást, főleg tanult emberek esetében.

Elvben az egyetemet végzetteknek vissza kell térni állandó lakóhelyükre; a gyakorlatban a nagyvárosi munkaügyi hivatalok általában engedélyezik nem helyi munkavállalók alkalmazását a helyi foglalkoztatók, főleg külföldi vállalkozások kérésére.

A lakosság vándorlásának ellenőrzése régi hagyomány. A faluról városba történő bevándorlás a Kínai Népköztársaság első (1949–1957) közötti szakaszában még helyenként bátorítást is kapott, az iparosítás munkaerő-igényét kielégítendő. A Nagy Ugrás Előre programja (1958) olyan gazdasági összeomlást eredményezett, hogy ismét éhínség ütötte fel a fejét, amelyetől a városi népességet meg kívánták kímélni. Ezért szigorodott meg 1958-tól a *hukou* rendszer: a faluról való tömeges elmenekülést megakadályozandó. 1958 után a kínai társadalom kettészakadt: egy kisebbségi, legalább elemi szinten ellátott városi társadalomra és a többségi, magára hagyott, a kommunákban primitív önellátásra kényszerített falusi társadalomra. A két rész-társadalom között alig volt átjárás. A szabad költözés jogát ugyan benne felejtették az alkotmányban, csak 1975-ben törölték. A kulturális forradalom (1966–1976) idején a vándorlás állami kényszerintézkedés volt: 43 millió városlakót „küldtek le” falura fizikai munkát végezni, s több millió paraszt kapott „nem-mezőgazdasági foglalkozású” regisztrációt a hadseregben, felsőfokú oktatási intézményekben, állami közhivatalokban.

Évente kevés mezőgazdasági (=falusi) regisztráció változtatható meg *állandó* nem-mezőgazdasági (=városi) regisztrációra. Ennek mértékét (jelenleg évente országosan a mezőgazdasági népesség 0,5%-a lehet) az Országos Tervhivatal szabja meg, s osztja el a tartományok, a tartományi tervező szervezetek meg az egyes települési *hukou* rendőri körzetek között. Az engedélyezett létszámhoz a tervezett munkaerő-szükségletet és a városi ellátási lehetőségeket veszik figyelembe.

1. TÁBLÁZAT

*A teljes népesség és a városi népesség számának alakulása Kínában, 1949–2000
(The Size of the Total and Urban Population in China [1949–2000])*

Év	Teljes népesség (millió fő)	Városi népesség (millió fő)	Városi népesség- arány (%)
1949	541,67	57,63	10,64
1960	662,07	130,76	19,75
1970	829,92	144,24	17,38
1980	987,05	191,39	19,39
1990	1143,33	301,91	26,41
2000	1265,83	458,48	36,22

Forrás: Zhang (2002).

Az állandó városi lakóhellyel rendelkezők rendkívül nagy előnyöket élveznek – gyakorlatilag csak ők vehetik igénybe az ingyenes vagy kedvezményes közszolgáltatásokat, az iskolától az egészségügyi ellátásig, a lakáskiutalásig. E közszolgáltatásokra az ideiglenes városi lakóhely regisztrációjával rendelkezők sem tarthatnak igényt (még akkor sem, ha évek óta laknak s dolgoznak a városokban). Az 1990-es évek elejéig az élelmiszer-jegy volt a nagy vándorlási fék: ezt csak állandó városi regisztrációval rendelkezők kapták. Jelenleg a piaci lakbér, az iskolai tandíj, vagy a magán egészségügyi ellátás a nagy hátrány. A munkanélküli segélyre is csak az állandó városiak számíthatnak; gyermekeik alacsonyabb felvételi pontszámmal kerülhetnek be a helyi egységekre stb. (*Good Kind–West* 2004).

Ez a szigorú falu/város elkülönítés nehezen egyeztethető össze a piaci reformokkal; a *hukou* rendszer módosulóban is van, vannak helyi változatai, de lényegét tekintve ma is működik. Mennyire sikeres? Vajon mit nevezünk sikernek a települési folyamatokba történő erőszakos beavatkozások esetén? Kétségtelen, hogy a városba vándorlás mértéke korlátozott; a tartós városi gazdasági növekedést visszafogott (állandó) városi népességnövekedés kíséri: végül is legfeljebb 40% városiakó egy gazdasági nagyhatalom esetén igazán alacsony arány. A központi tervezés megakadályozta a fejlődő országok nagyvárosaira oly jellemző tömeges társadalmi kirekesztődést, a hatalmas nyomornegyedek kialakulását. A regisztrációs rendszer első rendben a nagyvárosi túlnépesedést korlátozza, a kis- és középvárosokba egyszerűbb bevándorolni a falvakból, ezzel a településhálózat arányos fejlesztésére ösztönöz. A falusi túlnépesedés erősen korlátozza a mezőgazdaság technikai fejlődését, a falu elszegényedése – a szegénység falura zárása – a belső piacot nagyon gyengíti, ezért a kínai gazdasági növekedés túlzott mértékben az export – a külső

piac – függvénye. Közgazdasági és szociális érvek állhatnak egymással szemben; ám ezek az érvek nem mindig veszik figyelembe a háromezer éves kínai urbanizáció endogén jellegét, „nyugati” analógiákat alkalmaznak. Piaci reform és központi tervutasításos rendszer – ez mindenképpen „különös házasság”. Nem is működhet jól – ezt a városban lakó/dolgozó, de állandó falusi lakhelyén regisztrált „bolyongó”⁵ népesség nagy száma bizonyítja (*Fei-Ling* 2004).

c) A „bolyongó” népesség tényleges számát nehéz megállapítani, hiszen egy részük illegális bevándorló, mások ideiglenes tartózkodási engedéllyel élnek-dolgoznak évek óta a városokban. E népesség egyik része idénymunkás, főleg az építőiparban, szolgáltatásban dolgoznak, néhány hónap után visszatérnek falujukba (hogy az első adandó alkalommal ismét útra keljenek). Az ideiglenes tartózkodási engedéllyel hosszú ideje ott-tartózkodók remélik, hogy egyszer állandó letelepedési engedélyt kaphatnak. A 2000. évi népszámlálás számukat 64 millió főben adta meg; az Állambiztonsági Minisztérium azonban 100 millióra becsüli tömegüket: közülük csak 38 millió főnek volt ideiglenes városi tartózkodási engedélye. A tényleges városi népesség mindenesetre jóval nagyobb, mint a regisztrált, és számuk egyre növekszik.

A „bolyongó” népesség 2/3-a fiatal férfi, többnyire szakképzetlen, főleg a nagy infrastrukturális beruházásoknál jutnak munkához. A család falun marad, hiszen városi szolgáltatásokat nem vehetnek igénybe, lakáshoz nem juthatnak. 1998 óta kötelező a „bolyongó” családok városi alapfokú (6–14 éves korig) iskoláztatása; a városokban többnyire szegregált iskolákban helyezik el őket.

A „bolyongóknak” városi regisztrációt (állandó letelepedési engedélyt) kapni alig lehetséges, a kvóták nagyon szűkmarkúak. A képzett munkaerőt igénylő, gyors gazdasági növekedést mutató nagyvárosokban a helyi várospolitika kínálhat közbeeső, a központi kvótától eltérő megoldásokat, főleg ha a letelepedést kérelmezők tőkebefektetésre is kötelezik magukat, s jó adófizetőkné is bizonyulnak, saját házuk van stb. Az így megszerzett regisztrációért magas díjakat is kell fizetni a városi hatóságoknak, a legtöbbet (40 000 yüan)⁶ a legkapósabb Sanghájban (*Chan-Li* 1999).

Az állambiztonsági hatóság visszaküldheti eredeti lakóhelyére a városokban engedély nélkül tartózkodókat. 2000-ben a pekingi rendőrség 350 ezer embert toloncolt ki a városból, akiknek lejárt vagy sohasem volt tartózkodási engedélye. Nagyt fordult a világ: míg Mao-Ce Tung szegény parasztokból rekrutálta a városokra támadó forradalmi hadseregét, ma a falusi Kínát rengeteg hátrány sújtja – a falu/város szakadék enyhítésével csak most kezd foglalkozni a területi tervezés.

A „bolyongó” népességet a munkahelyén sem kényeztetik el, gyakran alacsonyabb bért kap a városlakókéznál azonos munkáért, de még ez is magasabb a falusi jövedelmeknél. Rendszeresen küldenek haza megtakarításaikból falusi családjuknak. *Chan* (2001) szerint ez 2000-ben 150 milliárd yüan volt, jóval több az országos költségvetés teljes mezőgazdasági támogatásánál (115 milliárd yüan).

d) *A városhálózat.* A városnövekedés tervszerű irányításának köszönhetően a városhálózat méret szerinti megoszlása – a fejlődő országokétól és a feltörekvő piacgazdaságokétól eltérően – arányos, és a gyors gazdasági növekedés sem torzítja el.

Song és Zhang (2002) a Pareto-egyensúly számítását alkalmazza a városhálózat arányosságának, a rangsor-méret szabály (rank-size rule) érvényesülésének mérésére.⁷ Ennek eredményeként megállapították, hogy a városhálózat 1985 és 2000 között jelentősen kiterjedt, ám ez nem járt együtt a legnagyobb városok gyors kiemelkedésével, sőt a hálózat kiegyenlítettebb lett. A legnépesebb város a teljes városi népesség 4,87%-át tette ki 1985-ben, 4,08%-át 2000-ben. A tíz legnépesebb város aránya pedig 23,76%-ról 19,37%-ra csökkent a fenti időszakban. A városhálózat kiegyenlítődése csak a legfejlettebb országokban mutatkozik, jóval lassúbb gazdasági növekedés, csekély népességgyarapodás, sőt többnyire általános népességfogyás, alacsony falusi népességarány mellett. Kína egyedi eset: az államszocialista piacgazdálkodás esete, ahol mind a falu–város vándorlás, mind a külföldi működőtőke befektetés telephely választása központilag szabályozott. A kormányzati várospolitika a kis- és középvárosi növekedést támogatja. Az arányos városhálózatnak azonban társadalmi ára van: a falusi túlnépesedés, a városok gazdasági fejlődésének adminisztratív – nem hatékony – irányítása. Óhatatlanul felmerül a kérdés: meddig működhet együttélésben az államszocialista rendszer és a piacgazdaság?

Összefoglalás

A tanulmány záró fejezetében az eddigieket összegezve két kérdésre keresünk választ: 1) melyek a sajátos jellemzői a kínai urbanizációnak, amelyek alapján endogénnek – tehát nem modell-követőnek, nem modell-értékűnek – minősíthetjük? 2) Az előre jelezhető gazdasági növekedés és városnövekedés milyen konfliktusokat, változásokat hozhat középtávon?

A kínai urbanizáció egyedülállósága nemcsak a jelen szakaszra jellemző, hanem egész, több ezer éves történetére. Ez csak azzal magyarázható, hogy a kínai gazdaság és társadalom fejlődése külső hatásoktól elzárva, endogén módon folyt a közeli múltig (a 19. század végi modernizáció kezdetéig), és e fejlődést más földtulajdon viszonyok, más földhasználati formák, más államszervezési keretek stb. jellemezték, mint az antik vagy középkori Európát. Ez a különállás egész Ázsiára jellemző volt⁸, ám a gyarmatosító behatolás a hagyományos társadalmi szervezeteket, köztük a települési szerveződést is szétverte. Kína azonban, mint már említettük a 19. század végi európai–amerikai behatolást területileg is (a koncessziós városokra), az állam működésére vonatkozóan is korlátozni tudta. Az is kiderült, hogy az államszocialista rendszer eddigi pályáján – benne a város-működésben – sem került sor a – csak rövid ideig követendőnek tartott – szovjet modell másolására.

A sajátos „kínai út” ma is érvényesül. A piaci reform – melyet fokozatosan vezettek be – látványos gazdasági növekedést eredményezett, de nem érintette a kommunista egypárt-rendszert, a központi állam mindent szabályozó szerepét, az állam, a „birodalom” feltétlen tekintélyét. A látványos külföldi tőkebefektetések és a gyarapodó hazai tőke ellenére az állami tulajdon nagy jelentőségű: kiterjed az egész mezőgazdasági területre, a hagyományos bányászati-nehézipari ágazatokra; azután –

főleg vidéken – elterjedtek a köztés – sem nem magán, sem nem állami, az egykori magyar kisipari termelőszövetkezetekre hasonlító – tulajdonformák. Az ilyen vállalatok vezetőit a helyi pártszervezetek nevezik ki, de nyereségérdekeltek.

A helyi, tartományi kormányzatok hagyományos lojalitása lehetővé teszi, hogy a politikailag centralizált pártállamban a forráselosztás decentralizált legyen: 2003-ban a bruttó hazai termék 13%-át tette ki a központi költségvetési kiadás (Csaba 2006, 378), ami roppant alacsony arány.

A kínai urbanizáció tehát ma sem modell-követő: a városnövekedés korlátozott, a falusi népességet lassan, fokozatosan „vezetik át” a városi foglalkozásokba. Ennek következménye a súlyos falusi túlnépesedés, a mezőgazdaság alacsony termelékenysége, a falusi szegénység – mely tízmillió számra löki ki és teszi illegális városlakóvá a bolyongó népességet. A rendkívül nagy települési és regionális egyenlőtlenségek a 2007. októberi pártkongresszust is erősen foglalkoztatták, és elhatározták a vidék infrastrukturális fejlesztését, a munkaalkalmak bővítését (erre lehetőséget ad a nagy költségvetési többlet). A falusi népesség foglalkozási átrétegződése még középtávon biztosíthatja a gyors gazdasági növekedést.

És azután? Stabil lehet-e hosszú távon egy szocialista piacgazdaság? Az eddigi tapasztalatok szerint nem. Megmaradhat-e a kínai urbanizáció endogén jellege a globalizáció korában, amikor nem rekeszthetők ki oly mértékben a külső hatások, illetve nem illeszthetők oly egyszerűen be a kínai hagyományokba, mint az évezredekig sikerült? Általános vélemény szerint aligha – de hát a jövőről nincs tapasztalatunk. A kínai történelem korábbi menete sem felelt meg az európai tapasztalatoknak. Jóslás helyett elcsenjük Rostow (1960) „bon mot”-ját: nem foglalkozom előrejelzéssel, különösen a jövőre vonatkozóan nem...

Jegyzetek

- ¹ A városi népesség számára s arányára vonatkozóan eltérő adatokkal találkozunk a hivatalos forrásokban is, attól függően, hogy a népszámlálás jelenlévő népességét, a regisztrált városlakókat vagy a regisztrált és tartózkodási engedéllyel rendelkezőket veszik-e figyelembe. Az adatok 32 és 40% között mozognak. A kínai földrajzi nevek írásánál a hivatalos (és nem a magyaros) átírást alkalmaztuk.
- ² Az antik Rómának a 2. században 2 millió lakosa volt; ezt a lélekszámot európai nagyváros csak a 19. század közepén érte el ismét (ez London volt).
- ³ *Elvin* (1977) a mezőgazdaság középkori társadalmi szervezetét „majorsági rendszer feudalizmus nélkül”-nek nevezi.
- ⁴ A Han-korban vezették be a hivatalnoki vizsgarendszert, amelyen a jelölteknek a konfuciánus *Öt kanonikus műből* kellett vizsgát tenniük, s azután nyerhettek el hivatalnoki állást.
- ⁵ Az angol szakkifejezés „floating population” (kínai: lindong renkou), talán a „bolyongó” megnevezés jól jellemzi, hogy e vándorlók regisztrált falusi lakhelyük és a foglalkozást nyújtó városok között rendszertelenül ide-oda vándorolnak.
- ⁶ 1 USD = 8,28 yuan (hivatalos átváltás) ill. 1,78 (!) vásárlóerő-paritáson számolva.
- ⁷ A városok térbeli eloszlásának szabályossága már régen foglalkoztatja a geográfusokat. *B. J. L. Berry* (1961) a világ számos országára elvégzett vizsgálata – melynek során regressziós analízis módszerrel hasonlította össze a gazdasági fejlettség és a városok méret szerinti térbeli összefüggéseit – a következő fő eredményeket hozta: 1) a teljes városhierarchia csak fejlett, nagy területű és népességű országokban alakul ki arányosan; 2) kisterületű fejlett országokban vagy van egy nagyváros és hiányzik az erős középváros (Portugália, Görögország, Dánia, Magyarország), vagy erős középvárosok vannak nagyváros

nélkül (Svájc, Hollandia). A feltörekvő és elmaradott országokban a városhierarchia torz, a legnagyobb város aránytalanul kiemelkedik, egyes középvárosi kategóriák hiányoznak, vannak városhiányos területek. Látnivaló, hogy Kína nem illik ebbe a képbe.

⁸ I. Tókei (1965) kitűnő elemzését.

Irodalom

- Antier, G. (2007) Masses urbaines en Chine et en Inde (1980–2020). – *La Géographie*. 1526. 10–21. o.
- Balazs, E. (1964) *Chinese Civilization and Bureaucracy*. CT: Yale University Press, New Haven.
- Berry, B.J.L. (1961) City size distribution and economic development. – *Economic Development and Cultural Change*. 9. 263–282. o.
- Brunn, S.D.–Williams, J.F. (eds.) (1993) *Cities of the World: World Regional Urban Development*. Harper Collins, New York.
- Chan, K. (2001) Recent migration in China: patterns, trends and policies. – *Asian Perspective*. 4. 127–155. o.
- Chan, K.–Li, Z. (1999) The *Hukou* system and rural-urban migration in China: processes and changes. – *The China Quarterly*. 160. 818–855. o.
- Csaba L. (2006) *A fölemelkedő Európa*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Eisenstadt, S.N.–Shachar, A. (1983) *Society, Culture and urbanization*. SAGE Publ., Newbury Park, Beverly Hills, London, New Delhi.
- Elvin M. (1977) *Fejlődés és stagnálás a kínai történelemben*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (2002) Nagyvárosi régiók. – *Az ötven éves Nagy-Budapest: előzmények és megvalósulás. Tanulmányok Budapest múltjából*. XXX. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 9–27. o.
- Fei-Ling, W. (2004) *Hukou* Systems and migrations controls. – Chen, A.–Lin, G.G.–Zhang, K.H. (eds.) *Urban Transformation in China*. Ashgate, Aldershot. 118–137. o.
- Gernet J. (2005) *A kínai civilizáció története*. Osiris, Budapest.
- Good Kind, R.–West, L.A. (2004) Floating population: definitions, data and recent findings. – Chen, A.–Lin, G.G.–Zhang, K.H. (eds.) *Urban Transformation in China*. Ashgate, Aldershot. 118–132. o.
- Jordán Gy.–Tálas B. (2005) *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században*. Napvilág, Budapest.
- Leman, E. (2004) Metropolitan regions: New challenges for an urbanising China. – *Ekistics*. 427. 255–282. o.
- Mote, F.W. (1977) The transformation of Nanking, 1350–1400. – Skinner, G.W. (ed.) *The City in Late Imperial China*. CA: Stanford University Press, Stanford.
- Rostow, W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth*. M. I. T. Press, Cambridge.
- Shuanling, L.–Shunfeng, S. (2002) Urban Economic Growth in China: Theory and Evidence. – *Urban Studies*. 12. 2251–2266. o.
- Song, Sh.–Zhang, H. (2002) Urbanization and city size distribution in China. – *Urban Studies*. 12. 2317–2327. o.
- Tókei F. (1965) *Az „ázsiai termelési mód” kérdésehez*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Zhang, K.H. (2002) What explains China's rising urbanization in the Reform Era. – *Urban Studies*. 12. 2301–2315. o.

THE CHINESE CITY

GYÖRGY ENYEDI

The rapid growth and the successful catching up of the Chinese economy as well as its spectacular impacts on urban growth (sixty cities have of over 1 million inhabitants) attract a great interest worldwide. In this paper, we are looking an answer for the following question: how this urban development is an endogenous process, based on the long run trajectory of Chinese urbanisation and how it reflects / follows the general patterns of recent globalised urban development?

We concluded that Chinese urbanisation has always been unique. Here are a few evidences: a) Chinese urbanisation has been the only uninterrupted, continuous one all over the world since over 3 000 years; b) the economic functions of the cities, their social structure and social organisation, urban land use and urban planning as well as urban

governance has always been different to any other urban zone of the world; c) recent, market-led urbanisation has been unique so far, as the urban growth has been strictly controlled by the government (the share of urban population is still but 35–40% to the total one); there is a specific regulation of rural to urban migration; the clear evidence of the rank-size rule within the urban system, what is non-existent in any other third world or emerging economies. Overpopulation and poverty has been kept back in the countryside – which, in long run could lead to important socio-economic conflicts.